

УДК 330.341

Кащена Н. Б.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Обґрунтовано теоретичний базис економічної активності підприємств торгівлі. Визначені архітектурно-композиційні складники та види економічної активності торговельного підприємства. Розроблено модель фазового простору економічної активності підприємств роздрібною торгівлі в умовах сучасного бізнес-середовища, яка формує траєкторії її зміни у просторі і часі та дає змогу визначити вектор потенційних можливостей покращення результатів економічної діяльності.

Ключові слова: торгівля, підприємство, бізнес-середовище, економічна активність, види активності.

Постановка проблеми. Різноманітність і суперечливість процесів, що набули поширення у світовій геоekonomічній системі впродовж останніх років і активізували безліч викликів та ризиків підприємницької діяльності в Україні, вимагають перегляду або оновленого звернення до дієвих інструментів економічної політики, спрямованої на зміцнення поточного стану та стійке довгострокове зростання всіх сфер національної економіки. Посилення ролі торгівлі у системі національних та загальносвітових господарських відносин, динамічність розвитку галузі, зростання конкуренції та перспективи нових форматів бізнес-моделей інноваційного розвитку підприємництва у сфері доведення товару від виробника до безпосереднього споживача потребують реформування наявних і пошуку нових ефективних інструментів управління економічною діяльністю підприємств торгівлі, спроможних забезпечити їхню життєздатність та активізацію діяльності, підвищення конкурентоспроможності та сталий розвиток в умовах невизначеності сучасного бізнес-середовища, що посилюються і прогресують у міру розвитку євроінтеграційних та глобалізаційних процесів. Дедалі більшої вагомості в контексті забезпечення ефективності економічної діяльності та стимулювання економічної активності торговельних підприємств набуває створення якісно нової системи інформаційної підтримки управління, здатної забезпечити комунікації і задовольнити інформаційні запити менеджменту на всіх етапах управлінського процесу. Формування такої системи актуалізує системне дослідження теоретичних аспектів економічної активності підприємств торгівлі з позиції сучасних потреб управління їхньою економічною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначена проблематика, з огляду на сучасний стан і тенденції розвитку суб'єктів національної економіки на тлі загальносвітових трендів, є предметом пильної уваги наукової спільноти. Вагомий внесок у розвиток теоретичного базису активності економічної діяльності підприємств різних сфер економіки у розрізі окремих її видів здійснили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: А.Н. Асаул, О.М. Анісімова, К.В. Багацька, О.Я. Базилінська, І.О. Бланк, Р. Брейлі, Н.В. Бугас, О.О. Вавилов, Дж. М. Вахович, А.Г. Виноградов, Н.О. Власова, І.С. Вчерашня, Л. Гапенські, Т.В. Гринько, І.С. Захарченко, Л.О. Коваленко, В.В. Ковальов, Г.В. Костюк, І.М. Кузнецова, І.Я. Кулиняк, А.О. Маврина, С. Майерс, Д.О. Мардар, О.І. Марченко, Н.Л. Мешкова, Т.Б. Надтока, О.В. Озімчук, С.Ф. Покропівний, О.М. Ремньова, Т.Г. Рзаєва, Є.М. Руденко, Г.В. Савицька, А.М. Турило, Дж. Ван Хорн, Ю.В. Чмир, Н.М. Шувалов, М.М. Якуба та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зменшуючи вагомості результатів наукового пошуку з вирішення проблем

активізації економічної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, зауважимо, що за умов постійної зміни ринкової кон'юнктури, поштовхом до яких переважно є зростання конкуренції на споживчому ринку та зміна уподобань і потреб споживачів внаслідок зменшення платоспроможного попиту, подальших наукових досліджень потребує питання ідентифікації економічної активності підприємств торгівлі як об'єкта управління та передумови забезпечення їхнього сталого розвитку в умовах невизначеності сучасного бізнес-середовища, що ґрунтується на системному підході і враховує особливості здійснення окремих видів економічної діяльності підприємств торгівлі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження основних показників економічної діяльності підприємств роздрібною торгівлі та ідентифікація їхньої економічної активності як об'єкта управління для забезпечення ефективності реалізації функцій управлінського впливу.

Виклад основного матеріалу. Роздрібна торгівля є сферою господарської діяльності з продажу товарів та послуг на підставі усних або письмових договорів купівлі-продажу (ст. 698. «Договір роздрібною купівлі-продажу» ЦКУ) безпосередньо кінцевим споживачам для їх власного некомерційного використання [1]. У роздрібній торгівлі як складнику економічної системи країни функціонують різні організаційно-правові формати підприємницьких структур і виявляється безліч інтересів суспільства, кожної сім'ї чи конкретної людини з приводу задоволення повсякденних життєвих потреб у товарах та послугах. Проте основною ланкою у формуванні та розвитку економічних відносин країни є підприємства як суб'єкти економічної діяльності.

За даними Державної служби статистики України, станом на кінець 2017 року нараховується 14 907 підприємств роздрібною торгівлі (рис. 1), які формують умови для реалізації економічної активності працездатного населення. Загальна кількість зайнятих на підприємствах роздрібною торгівлі працівників становила 423,0 тис. осіб, з яких 419,6 тис. осіб – наймані працівники (рис. 2). Обсяг товарів та послуг, що реалізовані підприємствами роздрібною торгівлі у 2017 році, за інституціонального підходу становив 539,7 млрд. грн, а за функціонального – 552,3 млрд. грн (рис. 3), що більше у 2,25 разу порівняно з аналогічними показниками 2010 року, а фінансовий результат до оподаткування, що становив 6414,1 тис. грн (рис. 4), сформований здебільшого прибутковими підприємствами, частка яких у 2017 році становила 75,9% (рис. 5).

Наведені дані свідчать, що, незважаючи на скорочення (на понад 30%) у 2017 році порівняно із 2010 роком кількості підприємств роздрібною торгівлі та зайнятих у цій сфері працівників (більш ніж на 15%), обсяг реалізованих товарів та

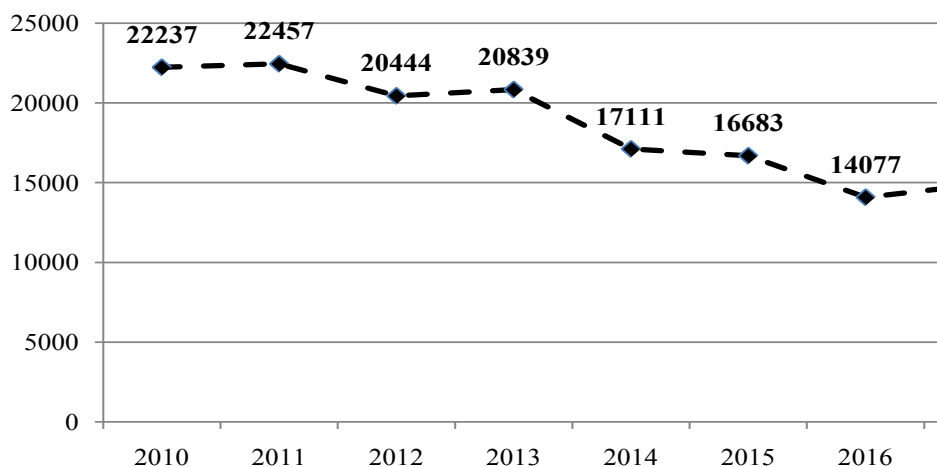

Рис. 1. Кількість підприємств роздрібної торгівлі у 2010–2017 роках

Джерело: Побудовано автором за даними [2; 3; 4]

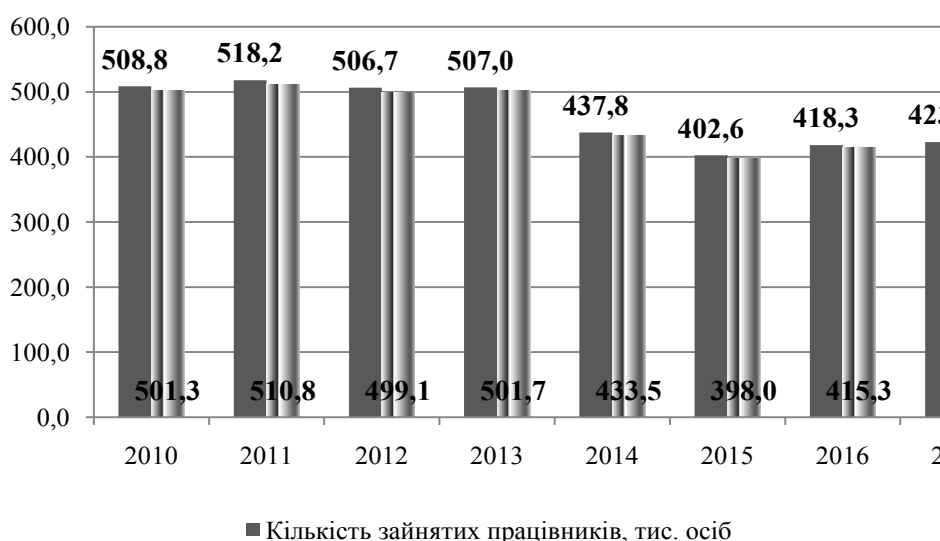

Рис. 2. Кількість зайнятих на підприємствах роздрібної торгівлі працівників у 2010–2017 роках

Джерело: Побудовано автором за даними [2; 3; 4]

Рис. 3. Обсяг товарів та послуг, що реалізовані підприємствами роздрібної торгівлі у 2010–2017 роках

Джерело: Побудовано автором за даними [2; 3; 4]

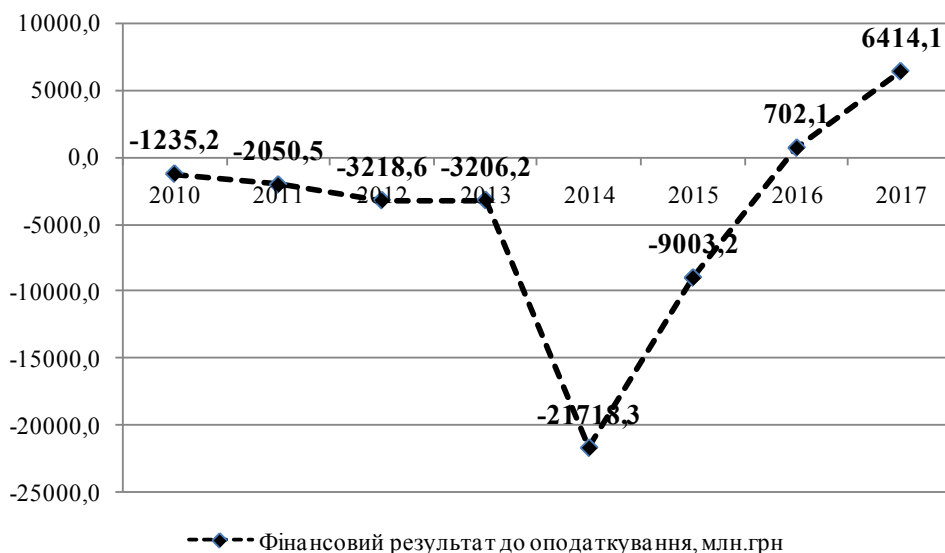

Рис. 4. Фінансові результати до оподаткування за підприємствами роздрібною торгівлі у 2010–2017 роках

Джерело: Побудовано автором за даними [2; 3; 4]

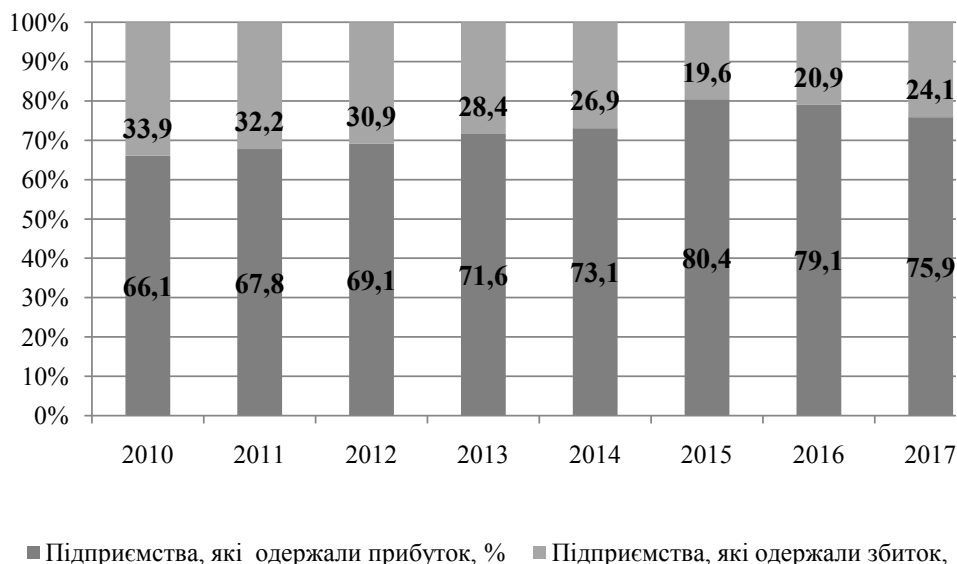

Рис. 5. Структура підприємств роздрібною торгівлі за фінансовими результатами до оподаткування у 2010–2017 роках

Джерело: Побудовано автором за даними [2; 3; 4]

послуг (як за інституціонального, так і за функціонального підходу) впродовж 2010–2017 років невпинно зростав і за підсумками 2017 року досяг найбільшого розміру. Попри стале зростання обсягів реалізованих підприємствами роздрібною торгівлі товарів та послуг, за підсумками їхньої економічної діяльності позитивний фінансовий результат до оподаткування загалом за галуззю констатується лише у 2016 та 2017 роках.

Зазначені зміни основних соціально-економічних показників функціонування підприємств роздрібною торгівлі здебільшого зумовлені трансформаційними процесами і системними протиріччями в економіці України, що виникають на тлі тривалої військової агресії та затяжної фінансово-економічної кризи, а також невваженою політикою управління економічною діяльністю торговельних підприємств, зокрема у питаннях її активізації з огляду на невизначеність та динамічність сучасного бізнес-середовища.

Слід зазначити, що за умов невизначеності сучасного бізнес-середовища, характерними властивостями якого є високий рівень турбулентності, непередбачуваності, інформаційної асиметричності та загроз, безпечність та ефективна робота підприємства, його імідж у діловому співробітництві та перспективи сталого розвитку на інноваційних засадах значною мірою зумовлюються управлінським аспектом забезпечення активності економічної діяльності підприємства.

Загалом управління економічною активністю підприємств роздрібною торгівлі має передбачати реалізацію комплексу управлінських дій, спрямованих на забезпечення неперервної у часі і просторі та успішної в контексті досягнення поставлених цілей (стратегічних чи тактичних) економічної діяльності в умовах динамічних змін бізнес-середовища. Для забезпечення ефективності функцій управлінського впливу важливим

є розуміння економічної активності підприємств роздрібною торгівлі як об'єкта управління.

Контент-аналіз сучасної термінології та основних положень загально визнаних теорій економічних систем виявив, що економічна активність – складний багатогранний феномен, який ідентифікують на рівні підприємства, галузі, регіону, держави. Щодо економічної діяльності підприємства та його працівників економічна активність ідентифікується як взаємопов'язана категорія стратегічного характеру і трактується як:

- прагнення практично застосовувати наявні здібності та ресурси для досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [5, с. 5];

- ефективність використання ресурсів, що розглядається у статичній та динамічній [6, с. 80];

- стан діяльності підприємства, за якого забезпечуються стійкі економічно зумовлені темпи його розвитку і відтворення, під час оцінки якого необхідно враховувати фактор часу для відображення не ситуаційних, а довготривалих стосунків [7, с. 254];

- економічна категорія, яка характеризує економічну діяльність підприємства, розкривається безпосередньо через зміну її інтенсивності у часі і є наслідком дії сукупності суб'єктивно-об'єктивних чинників у розвитку підприємства, а також проявляється в різних аспектах економічної діяльності (виробнича, маркетингова, інноваційна, соціальна, трудова тощо) і вимірюється в динамічних показниках [8, с. 19];

- динамічний прояв із певним ступенем інтенсивності формування, реалізації та зміни економічної діяльності підприємства, що полягає у здатності ефективно використовувати потенціал задля забезпечення стійкого економічного розвитку у довгостроковій перспективі в умовах ринкового середовища [9, с. 19];

- цілеспрямована діяльність людини в економічних процесах, яка спрямовується на отримання чистих вигід і проявляється у двох видах: цілеспрямована діяльність як найманого працівника і як підприємця [10, с. 23] чи як суб'єкта господарювання [11, с. 12];

- прагнення працездатної людини застосовувати на практиці наявні в неї здібності до праці, знання та досвід за винагороду у грошовій чи іншій формі [12, с. 12];

- характеристика економічної діяльності, що відображає зміну в часі інтенсивності її рівня, є наслідком дії сукупності суб'єктивно-об'єктивних чинників та оцінюється з позиції внутрішньозовнішнього середовища підприємства [13, с. 82];

- характеристика стану економічної системи в певний період [14].

Репрезентована в економічній літературі варіативність наукової думки щодо сутності економічної активності підприємства свідчить, що вона є формою прояву його економічної діяльності, яку визначають такі характеристики, як: 1) цільова спрямованість економічної політики, що визначає реальні, ініціативні та ефективні дії персоналу підприємства на різних напрямках діяльності, в результаті яких завдяки виробництву та обміну матеріальними благами та послугами задовольняються суспільні потреби; 2) комплекс зусиль, зумовлених виробленими діями і спрямованих на одержання позитивних результатів економічної діяльності, забезпечення динамічності її становлення, реалізації і видозміни в процесі досягнення поставлених цілей у різних напрямках, що визначає певний стан суб'єкта безпосередньо в момент дії; 3) інтенсивність економічної діяльності, що проявляється через зміну у

часі та просторі економічних і соціальних результатів функціонування і є наслідком дії сукупності чинників зовнішнього і внутрішнього бізнес-середовища підприємства; 4) ефективність економічної діяльності (загалом і за окремими видами), що підтверджує нормальне функціонування всіх підсистем підприємства і забезпечує її результативність; 5) рівень компетентності апарату менеджменту, що забезпечує гармонійний і сталий розвиток підприємства в процесі економічної діяльності. Саме вони посилюють поліаспектний характер економічної активності і зумовлюють різні її інтерпретації в межах наявних підходів до управління та широкий спектр видових проявів.

У цьому контексті Н.Л. Мешкова вважає за доцільне:

- надавати оцінку діяльності – активна або пасивна на протязі певного періоду часу;

- визначати активність підприємства на певному ринку (світовому, вітчизняному, регіональному тощо);

- розглядати активність підприємства за сферами діяльності (кредитною, страховою, майновою, фінансовою тощо), які у свою чергу визначають види активності – страхова, фінансова тощо;

- визначати активність підприємства за видами діяльності – звичайною, основною, операційною, інвестиційною, фінансовою;

- розглядати активність підприємства за певними процесами – процес кредитування, процес реалізації продукції тощо;

- оцінювати активність виконання управлінських функцій (обліку, планування, контролю) тощо [15].

Беручи до уваги той факт, що активність є невід'ємною частиною економічної діяльності суб'єкта господарювання, що здійснюється шляхом реалізації певних управлінських функцій у різних її сферах і видах у межах певних процесів, та ґрунтуючись на основних положеннях психологічної концепції діяльності та активності особистості [16], допускаємо, що інтерпретувати економічну активність підприємства роздрібною торгівлі як об'єкт управління можливо через призму системного підходу до управління і трактувати її як визначений потребою реалізації обраної економічної політики комплекс усвідомлених дій персоналу, що забезпечує досягнення бажаного рівня ефективності та результативності економічної діяльності підприємства, інтенсивність його змін у часі і просторі під впливом чинників зовнішнього і внутрішнього бізнес-середовища та власне еволюцію на засадах адаптації та емерджентності економічної діяльності до сучасних умов.

Авторський підхід до розуміння економічної активності підприємств роздрібною торгівлі ґрунтується на системному підході та об'єднує три вектори: 1) здатності суб'єкта господарювання до економічної діяльності та досягнення поставлених цілей шляхом ефективного взаємодії з навколишнім бізнес-середовищем як із приводу виробництва, обміну та розподілу, так і з приводу збереження та споживання наявних ресурсів; 2) забезпечення здатності підприємства як економічної системи «після деякого збурення (зміни параметрів і показників) швидко повертатися до стану, не гіршого за попередній, зберігати його як завгодно довго і поліпшувати до рівня збурення тільки за умови позитивної зміни економічних параметрів системи» [17, с. 21]; 3) представлення підприємства у вигляді динамічної системи з притаманним лише їй власним рухом у часі і просторі, що забезпечує формування уявлення про стан підприємства в певний момент часу, його

подальшу економічну поведінку та еволюцію. Отже, для забезпечення і підвищення економічної активності підприємство, яке є відкритою соціально-економічною системою, повинне володіти здатністю відображати негативний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників бізнес-середовища, спрямований на зміну його активності як системи, а також, реалізуючи концепцію сталого розвитку, забезпечувати подальший рух і перехід активності системи на якісно новий рівень еволюції.

Стосовно видових проявів активності на рівні підприємств зазначимо, що зараз констатується відсутність єдиного підходу до систематизації типових ознак економічної активності суб'єктів підприємницької діяльності, що ускладнює проблематику причинно-наслідкових послідовностей її забезпечення і, відповідно, визначає необхідність визначення архітектурно-композиційних складників та конкретизації видів економічної активності підприємств роздрібною торгівлі в контексті ідентифікації її як об'єкта управління.

Вважаємо, що для комплексного уявлення про економічну активність підприємства роздрібною торгівлі архітектоніка її рівня має ґрунтуватися на цільових потребах здійснення певних видів економічної діяльності у визначеному періоді, враховувати структурні взаємозв'язки із бізнес-середовищем та потенціал їх змін у процесі функціонування підприємства. З огляду на викладене можливим є поділ економічної активності за:

- функціональною спрямованістю (виробнича, фінансова, управлінська, кадрова, ринкова, інноваційна, інвестиційна тощо);

- взаємодією з бізнес-середовищем (зовнішня і внутрішня);
- потенціалом зміни (набута та успадкована).

Суттєвим для розуміння економічної активності підприємства роздрібною торгівлі як об'єкта управління, що потребує особливої уваги, вважаємо її розмежування залежно від потенціалу змін структурних взаємозв'язків підприємства із бізнес-середовищем в процесі його функціонування, що проявляється через динамічну рівновагу, до якої підприємство прагне, але досягнути її не може, та рух, що проявляється через стійкість функціонування та розвитку підприємства. Такий поділ обґрунтовується тим, що протягом життєвого циклу підприємства як цілісної органічної системи відбувається постійний перехід її одного стану в інший. Подібна динаміка станів відображає поведінку підприємства в часі і просторі, тобто його функціонування у визначених умовах (процес виконання основних функцій, що визначається умовами навколишнього середовища). З огляду на це, сукупність точок у просторі, в яких підприємство досягає стану динамічної рівноваги, можна розглядати як лінію бажаної (запланованої) його поведінки, коли узгоджуються потреби та ресурси підприємства, як траєкторію його еволюції. Тому економічну активність підприємства слід трактувати як активність щодо досягнення намічених цілей у конкретний період часу за певних умов. Перехід підприємства від однієї траєкторії функціонування до іншої відбувається під впливом безлічі чинників, джерелом виникнення яких є зовнішнє і внутрішнє бізнес-середовище, і по суті являє собою

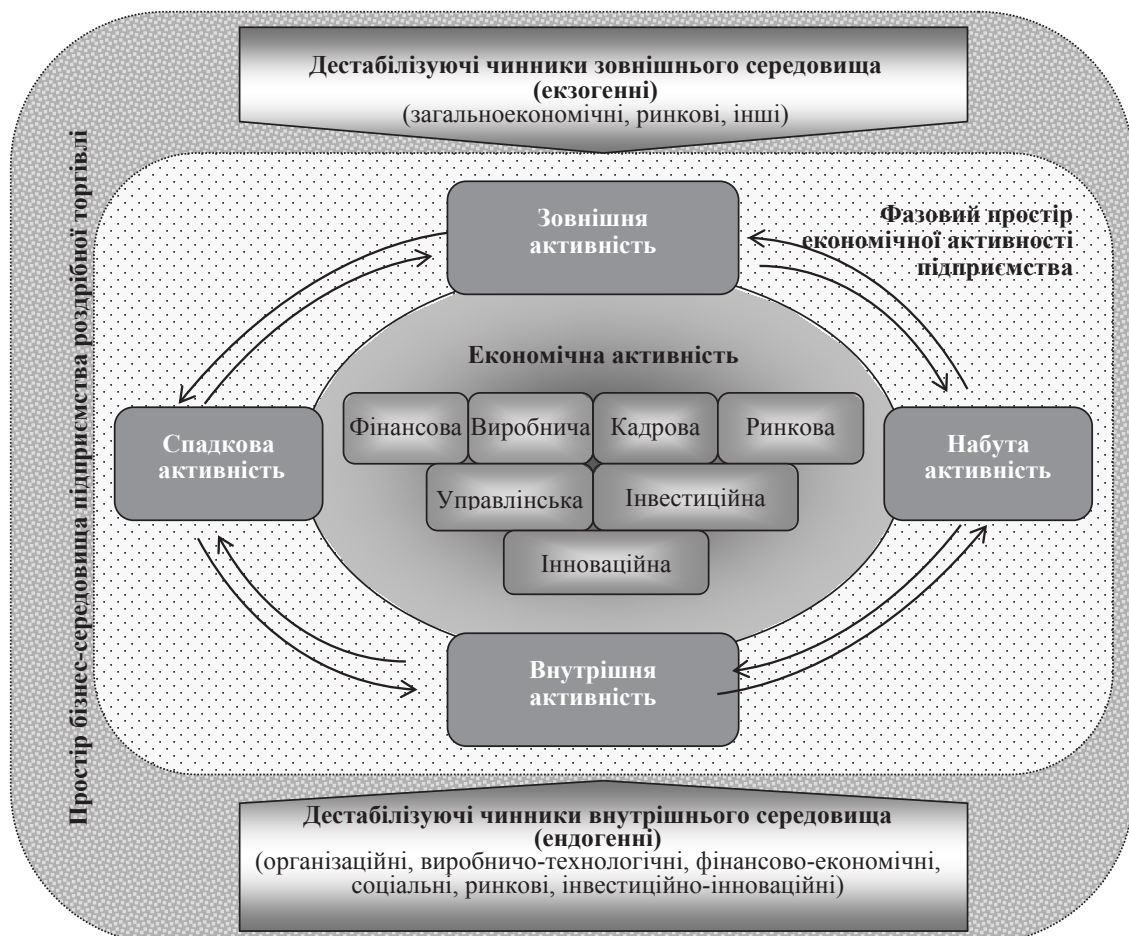

Рис. 6. Модель фазового простору економічної активності підприємства роздрібною торгівлі в сучасному бізнес-середовищі

зміну динамічної рівноваги та встановлення її на іншому рівні, що фактично засвідчує перехід на якісно новий щабель розвитку.

На підставі вищевикладеного в розвиток питання інтерпретації економічної активності підприємств роздрібною торгівлі як об'єкта управління розроблено модель, що репрезентує архітектоніку її фазового простору в сучасних умовах і відображає процес трансформації економічної активності на мікрорівні, який забезпечує безпечне функціонування та прогресивний розвиток підприємства у просторі та часі (рис. 6).

Набута активність є результатом відповідної реакції зовнішньої та внутрішньої активності на вплив дестабілізуючих чинників бізнес-середовища, що апіорі зумовлює зміну успадкованої активності. У кожному наступному моменті часу набута активність стає успадкованою через набутий досвід взаємодії із бізнес-середовищем у попередньому моменті часу та через необхідність реагувати на вплив дестабілізуючих зовнішніх і внутрішніх чинників натепер.

Розроблена модель повністю відповідає суті та принципам розвитку відкритих економічних сис-

тем і на відміну від наявних визначає траєкторії зміни економічної активності у просторі і часі, що дозволяє більш обґрунтовано підходити до виявлення причинно-наслідкових взаємозв'язків та вектору потенційних можливостей покращення стану та рівня економічної активності підприємств роздрібною торгівлі у сучасному бізнес-середовищі.

Висновки і пропозиції. У роботі наведено наукове узагальнення й запропоновано авторський підхід до розвитку теоретичних засад економічної активності торговельних підприємств, що полягає в уточненні понятійно-категоріального апарату, визначенні архітектурно-композиційних складників та видів економічної активності підприємства роздрібною торгівлі, розробленні моделі її фазового простору в умовах сучасного бізнес-середовища, яка формує траєкторії зміни у просторі і часі й дає змогу визначити вектор потенційних можливостей покращення стану економічної діяльності підприємства. Перспектива подальших наукових пошуків у сфері забезпечення економічної активності підприємства в умовах сучасності полягає в розробленні дієвого механізму управління економічною активністю торговельних підприємств.

Список використаних джерел:

1. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.01.2019).
2. Економічна діяльність підприємств. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm (дата звернення: 13.01.2019).
3. Роздрібна торгівля України у 2016 році. Статистичний збірник / За ред. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 119 с.
4. Роздрібна торгівля України у 2017 році. Статистичний збірник / За ред. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 99 с.
5. Бойко О.Я. Стимулювання економічної активності суб'єктів підприємницької діяльності. *Теорія та практика державного управління*. 2018. №1(60). С. 98–106. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2018-1/doc/2/05.pdf> (дата звернення: 13.01.2019).
6. Надтока Т.Б. «Золотое правило экономики» как индикатор экономической активности предприятия. *Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая*. 2009. Выпуск 36-1. С. 80–86.
7. Мардар Д.О. Важливість підвищення економічної активності підприємства. Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених (Львів, 11–12 квітня 2014 р.). Львів, 2014. С. 253–255.
8. Анісімова О.М. Аналіз ділової активності підприємства як системна оцінка ефективності використання власних ресурсів. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2013. № 2. С. 19–24.
9. Кулиняк І.Я. Теоретичні аспекти трактування поняття «економічна активність підприємства». *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки*. 2017. № 4. С. 69–79.
10. Асаул А.Н. Организация предпринимательской деятельности: учебник. СПб.: АНО ИПЭВ, 2009. 336 с.
11. Вавилов О.О. Предпринимательство как объект социально-экономического исследования: автореф. дисс. ... канд. соц. наук: 22.00.03. Москва, 2008. 23 с.
12. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник. Київ: Знання, 2004. 535 с.
13. Турило А.М. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «економічна активність підприємства». *Фінанси України*. 2011. № 10. С. 79–84.
14. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. Москва: Дело. 2003. URL: https://economic_mathematics.academic.ru (дата звернення: 13.01.2019).
15. Мешкова Н.Л. Економічна сутність ділової активності промислового підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 1 (31). С. 36–39.
16. Загальна психологія. Активність і діяльність. Поняття про діяльність, її функції. URL: <https://pidruchniki.com/18860313/psihologiya/diyalnist>
17. Калетнік Г., Козловський С., Козловський В. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. *Економіка України*. 2012. № 7. С. 16–25.

Кашена Н. Б.

Харьковский государственный университет питания и торговли

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Резюме

Обоснован теоретический базис экономической активности предприятий торговли. Определены архитектурно-композиционные составляющие и виды экономической активности предприятия. Разработана модель фазового пространства экономической активности предприятий розничной торговли в условиях современной бизнес-среды, формирующая траектории ее изменения в пространстве и времени и позволяющая определить вектор потенциальных возможностей улучшения результатов экономической деятельности.

Ключевые слова: торговля, предприятие, бизнес-среда, экономическая активность, виды активности.

Kashchena N. B.

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMIC ACTIVITY OF TRADE ENTERPRISES

Summary

The theoretical basis of the economic activity of trade enterprises is proved. Architectural and compositional components and types of the enterprise economic activity are defined. The model of the phase space of the retail enterprises economic activity in the conditions of the modern business environment, which forms the paths of its changes in space and time, has been developed, and it allows determining the vector of potential opportunities for improvement of the economic activity results.

Key words: trade, enterprise, business environment, economic activity, types of activity.